

Národopisná věda a příbuzné obory. Symbióza a konflikty

Miroslav Válka

I když každý samostatný vědní obor má normativním způsobem vymezen předmět svého studia, vypracování oborovou systematikou a stanovení metody a metodologií bádání, nevyhne se spolupráce s jinými vědními disciplínami. Protože mezioborová spolupráce přináší nové poznatky a impulzy, je výhodná a přínosná pro obě spolupracující disciplíny. Ve svém příspěvku se pokusím rekapitulovat, jak se s touto interdisciplinární spoluprací vyrovnával obor, v akademické sféře od devadesátých let minulého století označovaný jako etnologie, který se však stále hlásí i ke svým národopisným kořenům, jak je to patrné z posledního oborového kompendia nesoucího název *Lidová kultura – Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007).¹

Vydělení národopisu z historického, literárního a filologického bádání

Od 19. století jsme svědky postupující specializace vědeckého výzkumu a vzniku nových oborů jak v oblasti přírodních a technických věd, tak také v disciplínách zabývajících se výzkumem společnosti a kultury. Výsledkem této atomizace a specializace vědeckého bádání je konečně zformování oboru, pro který se koncem 19. století ustálilo označení národopis, i když ani termíny etnografie či etnologie nebyly v té době neznámé.² Klasický národopis se jako speciální společenskovědní disciplína vydělil z historického, filologického, literárního a hudebněvědného bádání svou metodologií založenou na terénním výzkumu, preferencí kvalitativních metod a orientací na kulturu předindustriální vesnice, kde byly hledány kořeny národní identity a spatřovány projevy národního ducha. „*Národopis je věda, která popisuje a vykládá život a práci lidu venkovského ve všech složkách kultury hmotné a duchovní spolu se vztahy společenskými, a to jak v jejich rozložení prostorovém, tak i vrstvení časovém,*“ definuje obor Karel Chotek ještě v 60. letech 20. století ovšem s dodatkem, že jde o starší definici.³

Národopis se od 90. let 19. století postupně konsolidoval a institucionalizoval založením Národopisné společnosti čsl. k organizaci vědeckého výzkumu (1891), otevřením Národopisného muzea československého (1896) a vydáváním oborového

periodika *Českého lidu* (1891), tiskové platformy pro publikování shromážděného materiálu a pro jeho vědecké zpracování. Prostřednictvím mohutné výstavní akce, jakou byla Národopisná výstava československá 1895,⁴ vešel do širokého společenského povědomí u vlastenecky uvědomělých vrstev národa, ale spíše než vědeckým poznáním to bylo především aplikovanými formami, jako výtvarným a scénickým folklorismem⁵ nebo prostřednictvím svérázového hnutí.⁶ Tradiční lidová kultura se stala politikum, které se objevuje v argumentacích ke spravedlivému státoprávnímu uspořádání.⁷

Protože lidová kultura nebyla jen předmětem objektivního vědeckého výzkumu, ale plnila své funkce v rámci celonárodního uvědomovacího procesu, její hodnocení ze strany různých badatelů bylo protichůdné – od nadšeného zbožňování až po krajní odmítnutí. Zájem o její studium projevovali mnozí amatérští vlastivědní pracovníci, kteří se bez patřičného vzdělání pouštěli do výkladů, které před vědeckou kritikou historických disciplin neobstály. Jejich pozitivní přínos lze spatřovat zejména ve sběru lokálního národopisného materiálu, který mohl být využit v syntézách a kompendiích, které obor plánoval.

Očistit českou národopisnou vědu od diletantských výkladů a pozvednout ji na evropskou úroveň se pokusila mladá vědecká generace spojená s obnovenou českou univerzitou. I když její představitelé, Lubor Niederle, Emanuel Kovář, Jan Jakubec, náleželi svým školením a dílem k odlišným vědním disciplínám, přispěli k zvědečtění oboru úsilím zbavit národopisné bádání romantického balastu a tím, že se angažovali ve výborech Národopisné výstavy československé, dali výstavnímu dění solidní odborný základ.

Přirozené úzké vazby národopisu k příbuzným společenskovědním oborům v době jeho formování vycházejí ze skutečnosti, že první národopisní badatelé získali vysokoškolské vzdělání v těchto oborech, a tak jejich dílo bývá v lexikálních příručkách řazeno do různých disciplin. Markantní je to už v případě zakladatelské osobnosti moravského národopisu Františka Bartoše (1837–1906), jehož filologické a dialektologické dílo je stejně hodnotné jako sběratelské aktivity na úseku lidové písně nebo monografické národopisné práce s různým tematickým zaměřením. Stejně tak první redaktoři celonárodního oborového periodika *Českého lidu* byli svým

1 BROUČEK, S. – JERÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007.

2 Viz LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005.

3 CHOTEK, K.: *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 53, 1966, s. 271–293.

4 K jejímu začlenění do dobových politických a společenských souvislostí, významu a hodnocení viz BROUČEK, S. a kol.: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha 1996.

5 PAVLICOVÁ, M. – UHLÍKOVÁ, L. (red.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice 1997; VONDROUŠKOVÁ, A. (red.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice 2000.

6 TYRŠOVÁ, R. – KOŽMÍNOVÁ, A.: *Svéráz v zemích československých*. Plzeň 1918. Pokoušel se o neústrojně aplikace lidového umění, hlavně ornamentu v soudobé bytové a oděvní kultuře.

7 K dobové politické situaci viz BROUČEK, S.: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha 1979.

školením – Čeněk Zíbrt, kulturní historik a Lubor Niederle, prehistorik a fyzický antropolog – a tato konstelace zaručovala, že časopis bude svou úrovní odpovídat soudobému evropskému vědeckému vývoji. Podle nakladatelství však příliš odborný časopis nenacházel u čtenářů patřičný ohlas, a tak došlo k zúžení koncepce a prosazení Zíbrtovy kulturně historické orientace směrem k poznávání domácí lidové kultury, v němž vykonal zásadní roli. Na druhé straně tento vývoj znamenal ochuzení české národopisné vědy při jejím směřování k evropské kooperaci. Zde svou roli sehrál o něco později *Národopisný věstník československý*, redigovaný profesorem Jiřím Polívkou a vydávaný od roku 1906 Národopisnou společností.⁸

Snaha akreditovat obor na pražské univerzitě ještě před první světovou válkou narážela na odpor vídeňské vlády. Národopisná problematika se začala přednášet od roku 1912 v rámci věd zeměpisných, a tím se vytvářela společná platforma mezi národopisem a přírodovědeckou disciplínou, geografii. Tato konstelace se ukázala příhodná při vytváření etnografických atlasů, jejichž myšlenka začala být realizována po první světové válce.

Kritika národopisu ze strany uměleckých historiků. Funkční strukturalismus

Nové interdisciplinární vazby národopisu s příbuznými disciplínami se konstituovaly po první světové válce v samostatném státě, první Československé republice. S jejím vznikem se obor stal politicky angažovanou disciplínou při mezinárodních jednáních ohledně stanovení hranic nástupnických státních útvarů vzniklých rozpadem Rakouska-Uherska. Etnická argumentace došla uplatnění při řešení územních sporů v prostoru Těšínska, jiné geopolitické otázky se řešily na jižním Slovensku, kde se nově vymezila hranice s Maďarskem, ale také na severu země, v oblasti Oravy a Spiše v souvislosti s odstoupením částí historického slovenského (uherského) území Polsku.

Založením Univerzity Komenského v Bratislavě se obor stal samostatnou univerzitní disciplínou, ovšem s orientací na všeobecný národopis. Od roku 1921 zde přednášel národopis Asie, Kavkazu a problematiku západních Slovanů Karel Chotek, první profesor oboru, který vychoval nejstarší generaci vysokoškolsky graduovaných odborníků. Národopis se studoval v kombinaci s jinými obory, s historií, dějinami umění či s geografii, a absolventi, i když většinou působili na místech středoškolských profesorů, dál prováděli výzkum lidové kultury a v oboru vědecky pracovali.

Z předválečných tradic pokračovala kooperace národopisu a geografie, která našla společnou platformu na 1. sjezdu slovanských geografů a etnografů (1929),

8 Viz SMRČKA, V.: *Vznik a vývoj Národopisného věstníku československého do roku 1945*. *Národopisný věstník* 23 (65), 2006, s. 5–13; VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý a jeho vývojové peripetie po roce 1945*. *Národopisný věstník* 23 (65), 2006, s. 14–21.

zčásti končeném na Slovensku. Na III. kongresu v Bělehradě roku 1930 vystoupil Chotkův žák Vilém Pražák s problematikou textilií charvátských kolonistů na západním Slovensku.⁹ Obdobné kongresy se konaly také v jiných zemích, v Dánsku, Polsku, Jugoslávii a Bulharsku. Vztah geografů a etnografů (národopisců) byl konciliantní, od sídelních geografů obor víceméně převzal sídelní typologii, jak je patrné ze svazku *Národopis Československé vlastivědy* (1936) i z pozdějších syntéz z oblasti lidového stavitelství. Obor se inspiroval u geografů ještě v jedné oblasti, a to v myšlence etnografického atlasu. Jeho propagátorkou se stala D. Stránská, která se s etnokartografickou metodou seznámila během svého studijního pobytu na bělehradské univerzitě v roce 1925. Poprvé informovala o dokumentačních a soupisových pracích se zaměřením na problematiku lidového stavitelství v *Národopisném věstníku československém*.¹⁰ Důležitost a aktuálnost etnografického atlasu spatřovala zejména ve skutečnosti, že na území bývalého Československa se stýkaly kulturní vlivy východu a západu a že etnografický atlas může odhalit cesty, kudy tyto proudy přicházely a jak formovaly českou a slovenskou lidovou kulturu.¹¹ Etnokartografickou práci rozvinula po druhé světové válce, kdy vedle publikování teoretických úvah organizovala konkrétní atlasové práce.¹²

Naopak konfrontační vztahy panovaly v meziválečné době s uměleckými historiky. Jejich reakce na romantické přeceňování stáří artefaktů lidové kultury a invence lidových tvůrců vedla k diametrálně odlišným názorům, směřujícím od popření authtonosti lidového umění až k akceptování teorie pokleslých kulturních hodnot. Václav Mencl, který vedle Zdeňka Wirtha tyto postuláty ve svých dílech rozvíjel, dochází k závěru, že lidové umění je rustikalizovanou formou umění stylového, časově opožděnou, která s tvůrčí uměleckou činností nemá nic společného.¹³ Je pro meziválečné období signifikantní, že tyto názory byly publikovány i v ústředním oborovém časopise *Národopisném věstníku* čsl., i když se s nimi národopisci neztožňovali a polemizovali s nimi. Na úseku lidové architektury to byl Vilém Pražák, ve sféře lidového umění zejména Antonín Václavík, který spíše než stylové vlivy zohledňoval vliv přírodního prostředí, sociální podmínky, etnické faktory a primární snahu vesnického člověka o zajištění života a prosperity.¹⁴ Z hlediska metodologic-

9 VAŘEKA, J.: *Vilém Pražák a československý národopis*. *Národopisný věstník československý* 5–6, 1970–1971, s. 14.

10 STRÁNSKÁ, D.: *O soupis a atlas lidových staveb v Československu*. *Národopisný věstník* čsl. 27–28, 1934–1935, s. 85–98.

11 Viz VÁLKA, M.: *Přínos Drahomíry Stránské k výzkumu lidové architektury*. *Národopisný věstník* 15 (57)–16 (58), 1999, s. 63.

12 Viz VAŘEKA, J. – PLESSINGEROVÁ, A.: *Etnokartografie v díle Drahomíry Stránské*. *Národopisný věstník* 15 (57)–16 (58), 1999, s. 69–78.

13 MENCL, V.: *Lidové umění výtvarné*. *Národopisný věstník československý* 22, 1929, s. 112–142.

14 VÁCLAVÍK, A.: *Tradicie ľudovej drevorezby I. Príspevky k vecnej a ornamentálnej genezi slovenských prací a valkacích piestov*. Bratislava 1936. Týž: *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha 1959. Týž: *Od práce k lidovému obřadu a k lidovému umění*. *Etnografia Polska* 3, 1960, s. 386–407.

kého je Václavíkovo dílo ovlivněno funkčně strukturální metodou, která konstruktivněji než umělečtí historikové přispěla k řešení etnografické problematiky.

Funkční strukturalismus, který byl v meziválečné době rozpracován v oblasti jazykovědy a literární vědy, znamenal novou etapu ve spolupráci mezi uvedenými obory a etnografií a folkloristikou.¹⁵ Širší dopad zaznamenala ovšem funkčně strukturální metoda, uplatněná jak v oblasti lidového umění a materiální kultury, tak také u jednotlivých folklorních žánrů. O Václavíkovi jsme se už zmínili. Další badatel, který se podstatu lidového umění snažil odhalit pomocí této metody, byl Karel Šourek.¹⁶ Přímo koncepčně je s touto metodou spojen ruský literární vědec a folklorista, žijící v meziválečné době v Československu – Petr G. Bogatyrev.¹⁷ Je autorem teoretických statí o možnosti aplikace metody při zpracování národopisného materiálu, ale i řady časopiseckých studií a samostatných publikací, kde tyto badatelské postupy uplatnil. V oblasti materiální kultury je to již klasické dílo *Funkcie kroja na Moravskom Slovensku* (1937),¹⁸ ale ještě v širším měřítku metodu uplatnil na folklorním materiálu, hlavně v lidovém divadle chápaném v širokých souvislostech včetně dramatických projevů ve výročních festivalech.¹⁹

Po desetiletém působení v Bratislavě odchází profesor Karel Chotek do Prahy, kde na Karlově univerzitě buduje národopisný seminář. Soukromou docentkou se stává v roce 1932 po habilitaci na Karlově univerzitě Drahomíra Stránská, ředitelka Národopisného muzea a významná terénní badatelka s orientací na Slovensko a jihoslovenské země.²⁰ V Brně na Masarykově univerzitě koná – po habilitaci v roce 1933 – výběrové přednášky docent Antonín Václavík, pracovní se Slovenskem, kde se věnoval etnografickému muzejnictví a výzkumu slovenské lidové kultury.²¹ Václavík na Slovensku shromáždil etnografický materiál k problematice chorvatské kolonizace,²² napsal několik děl o lidovém umění, ale podkladem pro jeho habilitaci byla monografie rodného východomoravského kraje na pomezí Hané, Slovácka a Valašska.²³

15 Lingvistika se uplatnila už v počáteční konstituování oboru v rámci kulturně-historické školy profesora na štyrsko-hradecké univerzitě Rudolfa Meringera. Jeho metoda *Wörter und Sachen*, jež pomocí sémantické analýzy slov se snažila dopátrat kořenů kulturních jevů, nalezla svůj ohlas i v české produkci.

16 ŠOUREK, K.: *Lidové umění v Čechách a na Moravě. Poznámky k jeho povaze*. Praha [1942].

17 KOLÁR, J. (ed.): *Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha 1971.

18 BOGATYREV, P. G.: *Funkcie kroja na Moravskom Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin 1937.

19 BOGATYREV, P. G.: *Lidové divadlo české a slovenské*. Praha 1940.

20 Habilitační práce byla věnována nové interpretaci hospodářských obyčejů (při setí obilí). Práce byla vydána v několika ročních číslech Národopisného věstníku čsl. 23–26, 1930–1932. Též samostatně v Praze 1933.

21 Viz personální bibliografie *Antonín Václavík (1891–1959)*. Strážnice 1991. Sestavil R. Jeřábek.

22 VÁCLAVÍK, A.: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava 1925.

23 VÁCLAVÍK, A.: *Luhačovské Zálesí. Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice 1930.

Před odbornou i laickou veřejností se obor prezentoval také syntetickými díly vydanými v rámci ediční řady *Československé vlastivědy*, která měla reprezentovat vědu samostatného demokratického státu Čechů a Slováků. Slavista a folklorista Jiří Horák zpracoval do svazku *Člověk* (1933) přehled pramenné základny a historiografii vědeckého zájmu o lidovou kulturu českého a slovenského etnika s důrazem na 19. století a první třetinu století dvacátého. Jako řada II. vyšel v uvedené edici ještě samostatný svazek *Národopis* (1936), kde jeho tvůrci K. Chotek a D. Stránská zpracovali realie tradiční lidové kultury v hranicích meziválečného Československa, ovšem vyjma problematiky folkloristické a s absencí kultury etnických menšin.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že obor po té, co získal zázemí na akademické půdě, směřoval k uznávané společenskovední disciplíně s jasně stanovenými cíli a rigorózními a vědecky fundovanými metodami výzkumu, který se snažil zbavit diletantismu a jeho důsledků – přehlížení a podceňování jinými disciplínami. Proto se na pořad dne dostala znovu myšlenka oborové syntézy – encyklopedie nebo otázka velkého národopisného muzea jako badatelského ústavu doplněného muzeem v přírodě v Praze na Petříně.

Z hlediska oborové metodologie a interdisciplinárních vazeb v meziválečné době lze konstatovat, že určující byl historický přístup ke sledovaným jevům tradiční kultury, ale ne jediný. Podle K. Chotka ukončení kulturního oddílu Niederlových *Slovanských starožitností – Života starých Slovanů* ve 20. letech 20. století znamenalo, „že tato obsáhlá syntéza nejen definitivně zařadila národopis mezi vědy historické, ale zdůraznila i cenu národopisného materiálu jako nepostradatelné součásti historických materiálů, a to i pro velmi stará období.“²⁴ I když podle Chotka Niederle skutečným národopisem nebyl, protože neprováděl terénní výzkum a dílo napsal jen na základě odborné literatury.

Poválečná etnografie jako historická věda. Etnografie versus sociologie

V poválečné době v souvislosti se změnou politického systému po roce 1948 byl obor deklarován jako historická disciplína metodologicky vycházející z historického a dialektického materialismu. Nová doktrína byla naplňována a prosazována mladou generací levicově orientovaných etnografů akademického ústavu a pražské katedry, soustředěných kolem Českého lidu a později Československé etnografie. Ideový vůdce Otakar Nahodil novou linii oboru nastínil v řadě děl, jednak překladů sovětských autorů, ale i ve vlastních programových pracích uveřejněných v oborovém tisku. Etnografie jako historická věda se měla distancovat a očistit jak od funkčního strukturalismu, tak od jiných tzv. buržoazních teorií. Tvrdá kritika dopadla na profesora A. Václavíka, denuncovaného za hlavního představitele ahistorické metody

24 CHOTEK, K., c.d., s. 276.

bádání.²⁵ Etnografie jako věda ve službách nového politického systému měla řešit závažné problémy současného života.²⁶ Podle P. Skalníka však zavedením etnografie podle sovětského vzoru se mladí adepti chtěli jen distancovat od starého *národopisu*, jemuž teorie společnosti a kultury naprosto chyběly.²⁷ Další pozitivum poválečného vývoje oboru Skalník vidí v přesměrování výzkumných priorit na etnografii dělnictva, průmyslu a města.

Při výzkumu urbánní a montánní problematiky nemohla etnografie vystačit s dosavadními prověřenými výzkumnými metodami uplatňovanými při studiu tradiční rurální kultury, ale musela se opřít o interdisciplinární spolupráci s jinými sociálními vědami.

S uvolněním politických poměrů v šedesátých letech minulého století byla rehabilitována sociologie (jako empirická věda) a etnografie, obracející svou pozornost k problematice současné společnosti a urbánního prostředí, začala řešit otázku dělící čáry mezi oběma obory. Problém nastolila v roce 1964 na stránkách Českého lidu²⁸ Vanda Tůmová z Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, ale její interpretace a závěry vyvolaly polemiku ze strany Ladislava Holého a Milana Stuchlíka.²⁹ Oba autoři, kteří se zaměřovali na studium mimoevropských kultur a které lze považovat za představitele obecné etnografie (sociální a kulturní antropologie) v bývalém Československu, poukázali na nedostatečné teoretické zdůvodnění vztahu etnografie a sociologie. Konstatují mj. chabou teoretickou bázi oboru, protože předmět výzkumu etnografie je vymežován víceméně jen intuitivně.³⁰ Proto nejdříve v obecné rovině stanovují předmět etnografie a následně řeší vztah etnografie a sociologie. Uvádějí, že vlastním předmětem studia etnografie jsou společensko-kulturní systémy tzv. pospolitostí, pokud jsou tyto převážně ekonomicky soběstačné, a společnosti složených pouze z nich.³¹ Pod archaizovaným termínem *pospolitost* rozumí lokální skupiny příbuzenské nebo sousedské (vesnice), které sice v době rozvinutého kapitalismu mizí, ale protože řada společenských a kulturních jevů spojených s životem pospolitostí přežívá ještě dlouho i v prostředí rozvinuté společnosti a navíc etnografie jako historická disciplína není závislá jen na terénním výzkumu, může se výzkum pospolitostí provádět i po té, kdy jsou záležitostí dávné minulosti.

25 NAHODIL, O.: *Za nové pojetí národopisné vědy*. Český lid 6, 1951, s. 52.

26 Odstranit veškeré duplicity z vědeckovýzkumné činnosti – úkol, který zazněl z nejvyšších stranických míst, směřoval k programové kooperaci oborů a byl provázen snahou vymezit výzkumná témata. V dubnu 1962 se v Historickém ústavu ČSAV v Praze konala diskuse o vztahu a spolupráci mezi historií a etnografií. Viz TŮMOVÁ, V.: *Etnografické studium a sociologie*. Český lid 51, 1964, s. 44.

27 SKALNÍK, P.: *Komentář k článku Davida Scheffela a Josefa Kanderta „Politika a kultura v české etnografii“*. In: Česká etnologie 2000. Praha, 2002, s. 231–232.

28 TŮMOVÁ, V.: *Etnografické studium a sociologie*, c.d., s. 44–49.

29 HOLÝ, L. – STUHLÍK, M.: *Co je a co není etnografie*. Český lid 51, 1964, s. 228–233.

30 „*Etnografie je to, co studují etnografové*.“ In: HOLÝ, L. – STUHLÍK, M.: *Co je a co není etnografie*. Český lid 51, 1964, s. 228.

31 Tamtéž, s. 229.

Vztah etnografie a sociologie je podle L. Holého a M. Stuchlíka obtížně řešitelný také proto, že v oblasti společenských věd se jednotlivé obory zčásti překrývají. Sociologie, která studuje současnou společnost, její strukturu a organizaci, může sloužit pro etnografii jako pomocná věda při analýze společenské složky pospolitostí, naopak pro sociologii figuruje etnografie na pozici pomocné vědy, pokud sociologie jako komparačního materiálu využije etnografická data pro formování zákonitostí vývoje společnosti.³² Obě disciplíny se tedy prolínají a mohou spolupracovat. Problémy ovšem vznikají, pokud chce etnografie studovat ekvivalenty jevů, které sleduje v pospolitostech, v rozvinuté společnosti, kde je sociokulturní systém předmětem analýzy řady specializovaných věd, z nichž etnografii zůstává vymezeno jen poměrně úzké pole působnosti.³³ Pokud etnografové chtějí sledovat sociologická témata a problémy, předpokladem kvalitního výsledku je nezbytná sociologická průprava.

Na folkloristickém materiálu, na problematice výzkumu současné zpěvnosti a hudebního vkusu demonstroval spolupráci sociologie a folkloristiky Vladimír Karbusický.³⁴ Ze širšího interdisciplinárního pohledu se problematikou výzkumu současné společnosti a urbánní kultury a vymezení místa etnografie zabývali Karel Fojtík a Olga Skalníková v díle *K teorii etnografie současnosti* (1971), v jedné z mála teoretických a programových oborových prací socialistického Československa.

Ovšem i při výzkumu současné vesnice a aktuálních forem rurální kultury naráželi etnografové na řadu problémů, které nebyli s to řešit bez interdisciplinární spolupráce. Z uvedeného důvodu se při výzkumu jihomoravské obce Brumovic,³⁵ který od konce šedesátých let minulého století prováděla Katedra etnografie a folkloristiky brněnské univerzity, hledaly optimální pracovní metody, kvalitativně nová teoretická báze a byly kladeny otázky po smyslu etnografického bádání současné vesnice. R. Jeřábek, editor monografie Brumovic, jeho smysl viděl v postižení důsledků změn v materiálním a hlavně ve společenském životě vesnické populace,³⁶ v obecné rovině v odhalování zákonitostí ve vývoji lidské společnosti a kultury.³⁷ Pod zorným úhlem těchto premis provedl badatelský kolektiv analýzu vybraných odvětví tradiční kultury. Vedle toho shromáždil základní údaje o sociální struktuře obce, profesním rozvrstvení obyvatelstva, charakteru zaměstnanosti, tj. byly analyzovány tematické okruhy, které odpovídaly interdisciplinárnímu složení kolektivu, kde vedle etnografů a folkloristů figurovali také historik a socioložka.

32 Tamtéž, s. 231.

33 Tamtéž, s. 232.

34 KARBUSICKÝ, V.: *K uplatnění metod empirické sociologie v etnografii a folkloristice při výzkumu současnosti*. Český lid 51, 1964, s. 320–325.

35 JERÁBEK, R. s kol.: *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno 1981.

36 Tamtéž, s. 15.

37 Tamtéž, s. 19.

Ještě širší interdisciplinární tým vznikl při zpracování monografie novoosídlenecké obce Horních Věstonic (1984).³⁸ Spolu s obligátními etnografickými tématy se v publikaci jako novum objevuje kauza volného času nebo vztah obyvatel ke krajinně řešený socioložkou H. Librovou. Stejná autorka zpracovala ještě exkurs do problematiky chalupaření, které interpretuje jako součást kulturních proměn jihomoravského pohraničí.

Při výzkumu kultury se etnografie po celé poválečné období opírala o historické prameny a o výsledky archeologických výzkumů mediálních a postmediálních. V. Frolec využil poznatků z výzkumů zaniklých středověkých osad při řešení problematiky lidového domu³⁹ a jako přínosné se ukázalo spojení obou disciplin při keramologickém bádání, zejména v souvislosti s odkrýváním počátků lidové keramiky nebo při výzkumu novokřtěnských fajánsů, jak je patrné z prací Vladimíra Scheuflera⁴⁰ nebo Jiřího Pajera.⁴¹

V poválečné době pokračovaly hlavně úsilím D. Stránské práce na etnografickém atlase. Poznatky získané studiem etnografických atlasů z různých evropských zemí se snažila spolu s aplikací na domácí materiál předat odborné veřejnosti,⁴² ale konkrétními činy a systematickou prací přistoupila také ke sběru etnografického materiálu. Mapovací práce začaly v roce 1957 a na přípravách se podílela Národopisná společnost i Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Důležitým zdrojem poznatků byla dopisovatelská síť, která zahrnovala přes 400 přispěvatelů z různých míst českých zemí. Úmrtím D. Stránské mapovací práce v Národopisné společnosti čsl. postupně ustávaly, v Ústavu pro etnografii a folkloristiku pokračovaly zásluhou Jaroslava Kramaříka⁴³ a Josefa Vařeky,⁴⁴ ovšem jinak koncipované.

Etnologie a sociální a kulturní antropologie

Historie se opakuje. Výrazný dějinný zlom, který představuje rok 1989, přinesl spolu se změnou politického systému také zásadní změny v oblasti společenské,

kteří se dotkly i československé etnografie. Jako celá česká společnost se obor jednak musel vyrovnat s uplynulou komunistickou érou, jednak obhájit změnu názvu na etnologii/evropskou etnologii, která se uskutečnila nejen v České republice, ale v celém středoevropském prostoru. Dalším konfliktním problémem, který se objevil o něco později, bylo vymezení nově konstituované antropologie (sociální, kulturní, sociokulturní) vůči etnologii, podle různých kritiků nedostatečně, jen formálně transformované etnografii.

K hodnocení vývoje oboru po roce 1948 byla sestavena Národopisnou společností komise, jež vypracovanou zprávu publikovala na stránkách Národopisného věstníku.⁴⁵ Své vlastní kritické až provokativní hodnocení publikovali David Scheffel a Josef Kandert nejdříve v *Anthropological Quarterly* (1994), později v českém překladu P. Skalníka ve sborníku *Česká etnologie 2000*.⁴⁶ Jejich výklad pounorového vývoje oboru vyvolal nesouhlas a polemickou odezvu řady renomovaných badatelů. Uvedený sborník publikoval referáty, které odezněly na konferenci uspořádané pražským Etnologickým ústavem AV ČR v jubilejním roce 2000. Jejím posláním byla bilance oboru, jednotlivých akademických pracovišť i dílčích odvětví výzkumu a speciálních metod. O komplexní pohled na dosavadní vývoj oboru, v němž nachází soupeření národně orientované etnografie (národopisu) se šířeji, nadnárodně zaměřenou etnologií, se pokusil J. Kandert.⁴⁷ Dochází k závěru: „*Je tedy možné, že dějiny českého národopisu (etnografie/etnologie) jsou vlastně obrazem jak českého nacionalismu a mocenských ambicí českého národa v zahraničí, tak vnějších zásahů do českého kulturního prostředí, jakož i tradicionalismu samotných badatelů – výzkumníků.*“⁴⁸

Když se na stránkách *Českého lidu* v roce 2004 objevil kriticky laděný příspěvek *Co je a co není kulturní/sociální antropologie*,⁴⁹ bylo jeho cílem vyvolat diskusi o dalším aktuálním problému, a to o konstituování sociokulturní antropologie v „české kotlině“, o jejím diskurzu a vztahu k příbuzným disciplínám, hlavně sociologii, ale také etnologii. Tedy také problematika interdisciplinární. Sociální a kulturní antropologie se po roce 1989 etablovala v České republice složitou cestou na nových mimopražských univerzitách nebo se přednáší v rámci sociálních studií v Praze a Brně.⁵⁰ Složitost českého vývoje autoři vysvětlují různými argumenty, ale

38 FROLEC, V. a kol.: *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno 1984.

39 FROLEC, V.: *K interpretaci geneze trojdielného komorového domu (ve světle archeologických výzkumů na jihozápadní Moravě*. *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 67–77.

40 BROUČEK, S.–JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. sv. Praha 2007, s. 193–194.

41 PAJER, J.: *Hromadný náleze ze začátku 17. století ve Strážnici*. Strážnice 1982. Týž: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice 1983. Týž: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*. Mikulov 2001. Týž: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice 2006.

42 STRÁNSKÁ, D.: *Historicko-národopisný atlas Československa*. Národopisný věstník československý 33, 1956, s. 300–321.

43 KRAMAŘÍK, J.: *O některých problémech etnografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR*. *Český lid* 55, 1968, s. 6–23. Týž: *Problém regionální diferenciacie starších forem české lidové kultury ve světle dosavadních výsledků etnografických snah*. In: *Etnografický atlas* 1. Praha 1978, s. 39–125 (k vydání připravila H. Laudová).

44 VAŘEKA, J.: *Etnografické studium v českých zemích a otázka realizace národopisného atlasu*. *Český lid* 78, 1991, s. 123–125.

45 *Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948*. Národopisný věstník československý 8 (50), 1991, s. 5–15.

46 SCHEFFEL, D. – KANDERT, J.: *Politika a kultura v české etnografii*. In: *Česká etnologie 2000*. Praha 2002, s. 213–229.

47 KANDERT, J.: *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologií“*. In: *Česká etnologie 2000*. Praha 2002, s. 157–178.

48 Tamtéž, s. 175.

49 NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie*. *Český lid* 91, 2004, s. 53–79.

50 Viz SKALNÍK, P.: *Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989*. *Sociologický časopis* 38, 2002, s. 101–114.

předmětem jejich kritiky je skutečnost, že antropologické módní vlně podleli etnografové, folkloristé, lingvisté a další badatelé, pro které se nálepka kulturní/sociální antropologie stala známkou kvality. Ke vztahu etnologie a kulturní/sociální antropologie konstatují, že „*existence těchto vědních oborů je paralelní a musí být paralelní, mají-li se náležitě vyvíjet, a to až do doby, než etnografie zanikne, protože již ztratí předmět svého zájmu (jak se to již do značné míry stalo v západní Evropě)*“.⁵¹ Svými fundamentálními názory interdisciplinární spolupráci s etnologií (etnografií) vylučují. Na uvedený polemický příspěvek reagovala řada autorů, z nichž někteří dávali kritikům za pravdu, jiní publikované názory zpochybnili, jako Josef Vařeka, podle něhož „*etnologie má ještě velmi daleko k odchodu na odpočinek*“.⁵² V roce 2006 byla diskuse uzavřena.⁵³ Z. R. Nešpor a M. Jakoubek konstatují, že bohužel hlavní protagonisté české antropologie (nebo ti, kteří se za ně sami považují) do diskuse překvapivě nijak nezasáhli.⁵⁴

Více než stoletou etapu vývoje našeho oboru, který prošel vývojovými fázemi národopis – etnografie – etnologie, završilo kompendium *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007), dílo, na jehož vzniku se podíleli snad všichni významní odborníci z akademické sféry i z různých oborových institucí. Uzavřelo nejen jednu z vývojových fází oboru, ale je svědectvím také o interdisciplinární spolupráci s příbuznými obory, jejichž poznatků sestavovatelé využili a jejichž zástupci se na vzniku některých hesel přímo podíleli.

Abstract

Ethnology and Related Disciplines. Symbiosis and Conflicts.

Although each independent scientific discipline has its own subject matter, a worked out system and specific methods and methodology of research, it is impossible to avoid cooperation with other scientific disciplines. The interdisciplinary cooperation brings new findings and provides new stimulations, therefore it is beneficial to both cooperating disciplines. This paper summarizes the way how ethnology faces out the interdisciplinary cooperation. At the end of the 19th century, ethnology detached itself from the historical, philological and literary research as a specialized socio-scientific discipline due to its orientation on the culture of pre-industrial village, where the roots of national identity were searched for. During the interwar period, cooperation with geography was developed and resulted in the ethnographical atlases. Functional structuralism, which had been worked out in the field of linguistics and literary studies, asserted itself in the folklore research. After 1948, ethnography was declared as a historical discipline, pluralism of scientific methods disappeared and soviet ethnography became a universal model. In the 1960's, when the political conditions became rather released, sociology (as an empirical science) was rehabilitated. Ethnography, turning its attention to the problems of the modern society and urban milieu, began to solve the issue of the barrier between both disciplines. Along with the change of the political system, the year 1989 brought many social changes which influenced Czechoslovak ethnography. Its name was changed to ethnology/European ethnology, which was realized in the whole Central European region. Cooperation with the newly constituted sociocultural anthropology became a topical problem.

Keywords: Ethnology – Interdisciplinary Cooperation – History of the Scientific Discipline – Art History – Sociology – Geography – Archeology – Social and Cultural Anthropology

51 NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie*, c.d., s. 62–63.

52 VAŘEKA, J.: *Národopis/etnografie/etnologie a antropologie*. Český lid 92, 2005, s. 187.

53 NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse*. Český lid 93, 2006, s. 71–85.

54 Tamtéž, s. 73.

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

XXVI (68)

2009/1

Česká národopisná společnost
Praha 2009